

Great Terror in different regions, calculated the number of victims, returned from the oblivion of the names of the repressed, investigated the destinies of the direct participants in punitive measures.

Relying on the scientific achievements of domestic historians, it is noted that the Great Terror was a planned and purposeful action to construct a social, political and nationally homogeneous Soviet people community. The regional features of the repressive policy depended on the geographical location of the region, social and ethnic structure of the population, historical traditions, features of economic development, combinations of guides from the centre, initiatives of local authorities and state security.

Key words: historiography, mass repressions, «kulaks operation», «national» operations, state security bodies, extrajudicial bodies, «triple», «higher deuce».

УДК 004.65+94(477) «19»

*Ірина СТАВНЮК**

Національна база даних жертв політичних репресій: проблеми формування та використання

У статті досліджується процес формування національної бази даних жертв політичних репресій радянської доби. Методологічною основою дослідження став системний підхід до вивчення суспільно-політичних явищ. Цей підхід базується на принципах науковості, історизму та об'єктивності. Аналізуючи проблеми створення бази даних, авторкою були використані загально-наукові та спеціальні історичні методи. Серед них – статистично-аналітичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний методи. Передумовою використання статистичних методів у дослідженні було визначення суті явища, що вивчається.

* *Ставнюк Ірина Іванівна* – молодший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України.

Після розпаду Радянського Союзу постала потреба в оприлюдненні аналітичних і статистичних даних жертв політичних репресій радянської доби, а також ознайомлення із ними широкої громадськості країн, що постали на пострадянському просторі. На тлі руйнування радянської системи громадські діячі та різні верстви населення вимагали конкретної інформації щодо кількості жертв комуністичного режиму, ідентифікацію їх за національною, соціальною, статевою, професійною та партійною ознаками.

У статті розглядається перебіг наукової дискусії щодо методології та параметрів національної бази даних. Аналізуються причини скорочення/обмеження інформації біограм, опублікованих у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією».

Формування національної бази даних жертв політичних репресій радянської доби стало одним із інструментів обліку, науково-статистичної обробки інформації про репресованих громадян та їх меморіалізацію.

Відкритий доступ у мережі Інтернет електронної бази дозволяє провести пошук і оприлюднити інформацію про долю людей, репресованих комуністичним режимом. Відкритість цієї бази та її доступність дозволяє інформувати населення про злочини очільників Кремля та їхніх поплічників із числа керівників та членів КП(б)У. Крім того, існує можливість коригування внесених даних у випадку виявлення нових документів про особу або уточнення інформації родичами репресованих громадян.

Авторка дійшла висновку, що на пострадянському просторі на початку 2000-х рр. усі спроби створення об'єднаної бази даних репресованих громадян СРСР наштовхнулися на проблеми методологічного, мовного та політичного характеру. Переважна більшість проблем була врегульована під час дискусій. Але відсутність реального доступу до архівно-кримінальних справ на території Російської Федерації, заперечення представників російської влади щодо публікації імен слідчих державної безпеки обмежує можливість цього міждержавного проекту. Нав'язані радянською історіографією стереотипи стосовно реабілітації учасників національно-визвольних рухів в Україні, Білорусії, країн Балтії також стали перепорою для формування міждержавної об'єднаної бази даних.

Ключові слова: база даних, репресовані громадяни, репресії радянської доби, «Реабілітовані історією», реабілітація.

У дослідженні політичних репресій радянської доби вже сформувалося декілька наукових напрямів. Це, зокрема, вивчення взаємодії партійно-радянського апарату й органів державної безпеки; політичні переслідування соціальних, національних, політичних груп, релігійних громад, які підлягали негайному вилученню із радянського суспільства; правових

підстав для організації масових репресивних операцій; етапів реабілітації жертв політичних репресій тощо.

Ініційована вищим політичним керівництвом СРСР наприкінці 1980-х рр.¹ і продовжена на пострадянському просторі реабілітація постраждалих від комуністичного режиму, актуалізувала потребу у статистичних дослідженнях. Однак відкритих уніфікованих баз даних репресованих громадян не існувало. Обліково-архівні підрозділи органів державної безпеки користувалися власними картотеками архівно-кримінальних справ. Репресовані громадяни обліковувалися як засуджені за контрреволюційні (державні) злочини – стаття 58 Кримінального кодексу РРФСР та стаття 54 Кримінального кодексу УРСР.

Але згодом перед керівництвом органів державної безпеки, як одними із головних виконавців процесу реабілітації, постала необхідність статистичного аналізу жертв сталінського режиму. Цього потребували очільники КДБ СРСР – Міністерства безпеки та внутрішніх справ – ФСК Російської Федерації та КДБ УРСР – Служби національної безпеки України – Служби безпеки України. Політичне керівництво СРСР, а після його розпаду – новообрані лідери незалежних держав – потребували аналітичних і статистичних даних для оцінки можливості їх оприлюднення для широкої громадськості. Остання вимагала конкретної інформації як по кількості жертв, так й щодо їхнього національного, соціального, статевого, професійного, партійного складу.

Отже, необхідна була електронна база даних, що могла швидко обробляти значні масиви інформації. Створення такої бази даних ініціювати у першу чергу співробітники обласних, крайових управлінь КДБ СРСР. Одним із перших розпочали таку роботу в управлінні КДБ по Томській області. Громадськість і керівництво УКДБ знайшли порозуміння у «цивільному» використанні електронної бази даних – створенні Книги Пам'яті

¹ Постановление Политбюро ЦК КПСС от 28 сентября 1987 г. «Об образовании комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х годов» // Реабилитация. Политические процессы 30-50-х годов. – М.: Политиздат, 1991. – С. 15.

репресованих жителів Томської області². Запропонована електронна картка містила такі позиції: прізвище, ім'я, по-батькові, рік народження, місце народження, стать, місце проживання перед арештом із зазначенням конкретної адреси, місце роботи, посада, що обіймала особа, соціальне походження до революції і на момент арешту, освіта, партійність, дата арешту, інкримінована стаття Кримінального кодексу РРФСР, обвинувачення, дата засудження, вирок, дата виконання вироку (у випадку смертного вироку), номер кримінальної справи, дата реабілітації. Поступово база доповнювалася біографіями спецпоселенців, які були виявлені в архівному підрозділі УМВС по Томській області. Згодом базу передали до Томського відділення історико-просвітницького товариства «Меморіал», потім до державного архіву Томської області.

Російський дослідник В. Уйманов зазначив, що всього база нараховувала 59 723 електронні картки, із них 20 804 картки на репресованих громадян і 38 919 карток на голів родин спецпоселенців із зазначенням всіх членів родини³.

Згодом подібні бази почали створюватися в інших регіонах Російської Федерації, але це не було загальною скоординованою ініціативою громадськості. Наявні бази стали в нагоді дослідникам при написанні наукових праць для ілюстрації злочинної діяльності комуністичного режиму. Однак на подібні ініціативи відгукнулися лише у поодиноких регіонах Росії, зокрема у Кемеровській, Смоленській області та Республіці Алтай⁴.

В Україні створення бази даних жертв політичних репресій почалося у контексті реалізації державної програми науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» згідно із постановами Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р. № 2256-ХП і Кабінету Міністрів України від 11 вересня

² Уйманов В.Н. Опыт создания электронной базы данных репрессированных на территории Томской области // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 362. – С. 103–106.

³ Там же. – С. 103

⁴ Уйманов В.Н. Репрессии. Как это было... (Западная Сибирь в конце 20-х – начале 50-х годов). – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1995. – 336 с.

1992 р. № 530 «Про підготовку і випуск серії книг “Реабілітовані історією”». Постановою Кабінету Міністрів України третім пунктом передбачалося створення в Інституті історії України НАН України «національного банку даних, в якому сконцентрувати матеріали про перебіг репресій в 20-х – 50-х роках». Але подальша дослідницька практика розширила хронологічні межі і охопила весь радянський період.

Під час обговорення методології і параметрів бази даних члени Головної редколегії «Реабілітовані історією» та зацікавлені фахівці наполягали на її відкритості і загальнодоступності. Згадані параметри забезпечували не лише оприлюднення та пошук біограми репресованого громадянина, а й її верифікація за допомогою його родини чи зацікавлених осіб.

На думку членів Головної редколегії, електронна база повинна була реалізовувати декілька завдань:

- науково-дослідницьке – аналіз політичних репресій в контексті вивчення механізму функціонування більшовицького режиму в Україні;
- меморіальне: увічнення пам'яті жертв державного терору радянської доби 1917–1980-х рр.;
- громадсько-просвітницьке – вплив на формування громадської думки щодо об'єктивного висвітлення історії радянського минулого, становлення громадянського суспільства та правової держави.

Методичними рекомендаціями підготовки науково-документальної серії «Реабілітовані історією», що були затверджені Головною редколегією 14 вересня 1993 р., обласним науково-редакційним групам рекомендувалося заповнювати 20 позицій:

- прізвище, ім'я, по-батькові;
- рік, число і місяць народження;
- місце народження;
- національність;
- соціальне походження;
- освіта (по можливості зазначався навчальний заклад);
- приналежність (в різний час) до політичних партій, громадських рухів, молодіжних організацій;

- короткі відомості про трудову наукову, політичну, державну, громадську діяльність до арешту;
- останнє місце проживання;
- останнє місце роботи, посада;
- склад сім'ї (імена, роки народження членів родини);
- коли та за яких обставин був заарештований;
- хто вів слідство, у якій в'язниці перебував під слідством;
- яким органом був засуджений, термін покарання, зміст вироку;
- які репресивні заходи застосовувалися до родини (арешт, вислання, конфіскація майна);
- як склалася подальша доля (в яких таборах перебував, термін покарання, ким працював після звільнення, де проживав);
- яким органом і коли був реабілітований;
- якщо загинув (помер) – з якої причини, коли, місце поховання;
- номер і місце зберігання архівно-кримінальної справи, на підставі якої була створена картка;
- примітки (наявність у справі документів історико-культурного значення, найбільш яскраві епізоди у біографії, витяги із інших архівно-кримінальних справ).

Дана картка спочатку не викликала заперечень навіть у представників Служби безпеки України, які були делеговані до складу Головної редколегії. Однак при публікації книги значна частина даних вилучалася із оприлюднення, зокрема прізвища слідчих. У дискусіях спочатку зазначали, що вони не зовсім були обізнані із загальною ситуацією і були лише виконавцями, черговими «гвинтиками» сталінської системи. Ініціативність, запопадливість слідчих та керівництва місцевих апаратів УНКВС до уваги не бралася.

Для публікації визначалося всього 11 позицій: прізвище ім'я та по-батькові, рік, число і місяць народження; національність; освіта; приналежність (у різний час) до політичних партій, громадських рухів, молодіжних організацій; останнє місце проживання; посада на час арешту; коли і ким був репресований; форма репресій і терміни покарання; коли і ким був реабіліто-

ваний; дані (по можливості) про увічнення пам'яті репресованого, місце поховання.

Такий скорочений варіант був обумовлений значною чисельністю репресованих громадян, оскільки на початку серед ініціаторів проекту не було усвідомлення масштабу комуністичних злочинів. Важливо було оприлюднити навіть скорочену біограму, а зацікавлені особи можуть самі докладно переглянути необхідну архівно-кримінальну справу. Однак окремі обласні науково-редакційні групи іноді вилучали або додавали окремі пункти із загального переліку. Так у науково-редакційній групі «Реабілітовані історією. Донецька область» у біограми мешканців міст і шахтних містечок додавали адресу проживання. Із публікації була вилучена позиція про номер і місце зберігання архівно-кримінальної справи. Це був вимушений крок, оскільки на початок 1990-х рр. почався процес передачі частини архівно-кримінальних справ із архівно-облікових підрозділів СБ України до обласних державних архівів. Тому на момент публікації не було відомо, де будуть зберігатися конкретні архівно-кримінальні справи.

Одразу постало питання про джерела для наповнення цієї бази даних. У першу чергу, це архівно-кримінальні справи, що зберігалися в обласних державних архівах та Галузевому державному архіві Служби безпеки України, його підрозділах обласних управлінь СБ України.

Наступне джерело – справи на адміністративно-висланих осіб, що зберігаються у Галузевому державному архіві Міністерства внутрішніх справ України та його архівних підрозділах обласних управлінь МВС, містили інформацію про всю родину. Тому була передбачена окрема позиція про наявність членів родини репресованого. Також на кожного члена депортованої родини заповнювалася окрема картка.

Постанови губернських ревкомів, колегій губернських надзвичайних комісій, акти про виконання вироку (розстрілів), протоколи трійок при обласних УНКВС та вищої двійки (у складі прокурора СРСР та наркома внутрішніх справ СРСР), стали доповненням до архівно-кримінальних справ або підставою для розшуку інформації про особу у випадку відсутності справи.

Окрема категорія це – особи, які були позбавленні чи обмежені у громадянських правах. Здебільшого у центральних та обласних державних архівах відклалися списки осіб, зокрема, позбавлених виборчих прав, де містилися надто обмежені дані – прізвище, ім'я та по-батькові, дата народження, місце проживання. У матеріалах клопотань сільрад, райвиконкомів про позбавлення чи обмеження зазначених осіб громадянських прав, що збереглися неповністю, у рідкісних випадках можливо виявити додаткову інформацію про місце народження, соціальний та майновий стан, причину покарання.

При підготовці електронної бази постало питання методологічного опрацювання документальних джерел. Здебільшого дослідники зосередилися на документах органів державної безпеки (С. Білокінь, Р. Подкур, В. Ченцов, Е. Петровський та ін.⁵). Документи органів внутрішніх справ радянської доби допоки не стали предметом широкого джерелознавчого аналізу. Окремі праці були підготовлені начальником Державного архіву Міністерства внутрішніх справ України Н. Платоною та дослідником військового полону О. Потильчаком⁶. Однак ці праці

⁵ Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. К., 1999. – 448 с.; Петровський Е.П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938рр. [Рукопис]: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2006. – 300 с.; Подкур Р. За повідомленням радянських спецслужб. – К.: Рідний край, 2000. – 230 с.; Подкур Р, Ченцов В. Документи органів государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: историко-ведческий анализ. – Тернополь, 2010. – 372 с.

⁶ Платонова Н. Законодавчі та відомчі нормативні акти щодо спецпоселенців з України, 20-ті – 60-ті роки ХХ ст. (за документами Державного архіву МВС України) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. – № 3. – С. 91–102; Її ж. Архівні матеріали НКВС і ДПУ у фондах Державного архіву МВС України // Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 26–41; Її ж. Архівна служба МВС України: історія, інформаційні ресурси, сучасні методи їх репрезентації [Текст]: дис... канд. іст. наук: 07.00.06; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2003. – 217 с.; Її ж. Джерела Державного архіву МВС України часів Другої світової війни // Архіви України. – 2005. – № 1–3(256). – С. 127–138; Потильчак О. Фонд уп-

мають фрагментарний характер і не містять комплексного аналізу інформаційного потенціалу документів органів внутрішніх справ стосовно адміністративно-висланих осіб.

Джерелознавчого дослідження у контексті політичного переслідування колишніх оstarбайтерів та військовополонених потребують документи перевірконо-фільтраційних пунктів та фільтраційні справи. Наявні окремі дослідження виокремлюють лише певні аспекти зазначеної проблеми⁷.

Практично не виявлені та не опрацьовані джерела стосовно примусових мобілізацій громадян на будівництво «об'єктів народного господарства». Це стосується у першу чергу молоді, яку у післявоєнній УРСР масово примусово мобілізували на відбудову шахт Донбасу, підприємств Харкова, Києва тощо.

Поза широкою дослідницькою увагою залишилися документи щодо застосування Указів Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого та 2 червня 1948 р. про виселення селян, які не виконали мінімуму трудоднів. Тисячі селян із УРСР були вивезені до Сибіру. Частково їхні списки складені, процес документального оформлення їхньої депортації певною мірою окреслений⁸. Але більшість документів практично не виявлено.

равління у справах військовополонених та інтернованих Державного архіву МВС України: історія формування, інформаційні ресурси / О. Потільчак, Н. Платонова // Архіви України. – 2005. – № 1–3(256). – С. 383–389 та ін.

⁷ *Безбородова И.В.* Иностранные военнопленные и интернированные в СССР: из истории деятельности управления по делам военнопленных и 208 интернированных НКВД–МВД СССР в послевоенный период (1945–1953) // Отечественная история. – 1997. – № 5. – С. 165–173; *Карпова А., Виноградова Л.* Документи з фільтраційних справ оstarбайтерів Херсонщини // Архіви України. – 2005. – № 1–3(256). – С. 431–437; *Полетун Н.* Фільтраційні справи з фондів Держархіву Чернігівської області: Документальний начерк // Архіви України. – 2005. – № 1–3(256). – С. 438–441 та ін.

⁸ *Коваленко О., Аскєрова Л.* «Спецпоселенський проект Хрущова» (до історії виконання Указів Президії Верховної Ради СРСР 21 лютого та 2 червня 1948 р. про виселення селян, які не виконали мінімуму трудоднів на Чернігівщині) // Реабілітовані історією. Чернігівська область / упоряд. О. Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. – Кн. 4. – Чернігів: Видавець

Значну допомогу для формування бази даних надали довідники, що були підготовлені співробітниками історико-просвітницького товариства «Меморіал» (м. Москва, Російська Федерація), очолюваного А. Рогінським. Видані довідники про мережу виправно-трудоих таборів⁹, кадровий склад та організаційну структуру органів держбезпеки 1920–1950-х рр.¹⁰ значно полегшили розуміння функціонування органів державної безпеки та формування системи документообігу. Це надало можливість виявити додаткову інформацію про репресованих громадян.

Вагому дослідницьку роботу по виявленню жертв політичних репресій та співробітників держбезпеки, причетних до фальсифікації кримінальних справ, катувань і вбивств підслідних, провели О. Бажан¹¹ та В. Золотарьов¹², В. Васильєв і Р. Под-

В. Лозовий, 2012. – С. 9–22; *Місінкевич Л., Подкур Р.* Репресії як метод підвищення продуктивності праці колгоспників Поділля (на прикладі виконання Указу від 21 лютого 1948 р. про виселення селян, які не виконали мінімуму трудовнів // Реабілітовані історією. Хмельницька область / упоряд.: Л. Місінкевич, Р. Подкур. – Кн. 4. – Хмельницький, 2012. – С. 10–27 та ін.

⁹ Система исправительно-трудоих лагерей в СССР: 1923–1960. Справочник / сост. М. Б. Смирнов; авторы вступ. и справ. статей М. Джекобсон, А. И. Кокурин, С. В. Кривенко, С. П. Сигачев, М. Б. Смирнов, С. Г. Филиппов, Д. В. Шкапов / науч. ред.: Н. Г. Охотин, А. Б. Рогинский. – М.: Звенья, 1998. – 600 с.; ГУЛАГ: Главное управление лагерей. 1918–1960: [Документы] / сост. А. И. Кокурин, Н. В. Петров. – М.: Фонд «Демократия», 2000. – 888 с. та ін.

¹⁰ *Петров Н., Скоркин К.* Кто руководил НКВД, 1934–1942. Справочник / под ред. Н. Г. Охотина и А. Б. Рогинского. – М.: Звенья, 1999. – 504 с.; Лубянка. ВЧК–ОГПУ–НКВД–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1960: Справочник / сост. А. И. Кокурин, Н. В. Петров. – М.: Фонд «Демократия», 1997. – 352 с.; Лубянка. ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МВД–КГБ. 1917–1991. Справочник / авт.-сост. А. И. Кокурин, Н. В. Петров. – М.: Фонд «Демократия», 2003. – 768 с. та ін.

¹¹ *Бажан О., Золотарьов В.* «Обліковець» масових убивств у добу «Великого терору» (Соломон Абрамович Альтзцер) // Краєзнавство. – 2017. – № 1–2. – С. 215–231; *Їх же.* Особисто розстріляв 702 контрреволюціонера...» (реконструкція біографії чекіста Михайла Віхмана) // Краєзнавство. – 2017. – № 3/4. – С. 281–305 та ін.

кур¹³ та ін. Завдяки цим працям вдалося докладно встановити не лише процедуру виконання вироків, а й поховання трупів, а згодом маскуванню і приховуванню таємних кладовищ.

Розгортання роботи з опрацювання списків зумовило необхідність координації пошукової роботи із зацікавленими дослідниками із країн пострадянського простору. Це було вимушеним кроком, оскільки на території колишніх радянських республік в управліннях держбезпеки із різних причин зберігалось чимало архівно-кримінальних справ вихідців із України. Ця ситуація зумовлювалася низкою причин: справа залишилася за місцем арешту, останнього проживання чи виконання вироку, переміщувалася із оперативних чи реабілітаційних потреб і через недбалість співробітників місцевого апарату держбезпеки не відправлена на місце постійного зберігання тощо.

Також до таємної частини державних архівів Російської Федерації наприкінці 1950 – початку 1960-х рр. було передано на державне зберігання чимало справ колишніх спецпоселенців. Це відбувалося у контексті реорганізації сталінської системи виправно-трудова таборів. Значна частина таборів і табірних пунктів припиняла існування, особові справи ув'язнених передавалися на зберігання до архівного підрозділу обласного УМВС або до таємної частини обласного (крайового) державного архіву. Через відсутність коштів для відрядження українських вчених, їх частково опрацювали місцеві дослідники і оприлюднили у Книгах пам'яті. Але часто їхні біограми містять обмежену інформацію про репресованого громадянина: прізвище,

¹² *Золотарьов В.* Чекісти 20–30-х: матеріали до біографічного словника // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1994. – № 1. – С. 168–171; *Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А.* Всеволод Балицький: особа, час, оточення. – К.: Стило, 2002. – 468 с.; *Золотарьов В.* ЧК–ГПУ–НКВС на Харківщині: люди та долі. 1919–1941. – Харків: Фоліо, 2003. – 477 с.; *Золотарьов В.А.* Олександр Успенський: особа, час, оточення. – Харків: Фоліо, 2004. – 366 с. та ін.

¹³ *Васильєв В., Подкур Р.* Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці Великого терору на Поділлі. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017. – 240 с.

ім'я та по-батькові, дата народження, місце народження, місце арешту, покарання.

Цілком закономірно, що постало питання про об'єднання зусиль у пошуковій роботі. На початку 2000-х рр. відбулася спроба домовитися про створення об'єднаної на єдиних принципах загальної електронної бази даних репресованих за радянської доби громадян. Окремі вчені одразу почали дискусію про необхідність створення глобальної бази даних репресованих громадян колишнього СРСР. Ініціативу почала втілювати Лабораторія історичної інформатики Нижньотагільського державного педінституту, яку очолював доктор історичних наук, професор В. Кірілов. У 2000 р. була проведена міжнародна науково-практична конференція «Проблеми створення єдиного електронного банку даних жертв політичних репресій у межах СРСР», де була сформована робоча група по реалізації проекту «Возвращенные имена». У 2001–2003 рр. Лабораторія була координаційним центром реалізації цього наукового і громадського проекту¹⁴.

Міжнародна конференція у Нижньому Тагілі (Російська Федерація) у 2002 р. за участі російських дослідників та фахівців із Казахстану, України, країн Балтії засвідчили бажання сформулювати таку базу. Однак під час дискусій виявилися чимало розбіжностей. Один із учасників створення «томської бази» В. Уйманов визначив наступні: різний «технологічний» підхід до бази даних і «політизація».

Основна технологічна розбіжність полягала у кількості позицій, їх необхідності для статистичного та наукового опрацювання і пошуку репресованої особи. Варто зазначити, що на цій конференції та наступних формальних і неформальних зустрічах упродовж першого десятиліття 2000-х рр. дискутувалася проблема мови загальної бази. Незалежні демократичні республіки колишнього СРСР почали створювати бази власними державними мовами. Російські дослідники пропонували створен-

¹⁴ Лаборатория «Исторической информатики», проблемная, научно-исследовательская лаборатория. Режим доступа: <https://enc.rusdeutsch.ru/articles/5645>. Дата відвідування: 10 травня 2018 р.

ня загальної бази російської мовою, оскільки значна частина архівно-кримінальних справ була російськомовними. Аргументація, що національні бази створювалися для внутрішнього вжитку на підставі урядових чи парламентських рішень незалежних держав чи громадської ініціативи, наштовхувалися на відверте нерозуміння:

«Навіщо? Є спільна, для всіх зрозуміла мова – російська!», «Анкетні дані, більшість документів російською мовою, можливі перекручення».

За свідченням відповідального секретаря науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» Р. Подкура, на подальших фахових зібраннях представники незалежних держав пострадянського простору отримали розуміння і підтримку голови правління історико-просвітницького товариства «Меморіал» А. Рогінського. На інших зустрічах із приводу формування загальної бази даних також пропонувалося подавати прізвища російською і національною мовами, що полегшувало пошук репресованих громадян. Це дійсно було певним компромісним вирішенням проблеми.

Окрім проблеми транслітерації, при підготовці біограм виникали труднощі із написанням прізвищ репресованих. Через малу освіченість, неухважність співробітників держбезпеки, технічних працівників, друкарок в архівно-кримінальних справах зустрічається декілька варіантів написання прізвищ, імен та по-батькові. Визначити правильність їх написання без додаткових документів та інформації родичів, здебільшого, важко. Тому пропонувалося у цих позиціях відтворювати варіанти написання прізвищ, що зустрічалися у архівно-кримінальній справі.

В. Уйманов нарікав на «політизацію» процесу створення загальної бази даних репресованих громадян. Його незадоволення на конференції 2002 р. викликала позиція тих дослідників, які вимагали від співробітників органів державної безпеки надання повного доступу до архівно-кримінальних справ, активного сприяння і допомоги у створенні бази даних. Він докоряв колегам, що вони:

«[...] не мали необхідної уяви про ситуацію із архівами в цих структурах, а отримати цю інформацію вони хотіли».

В. Уйманов також обурювався негативною оцінкою дослідниками діяльності органів державної безпеки, яку, за його твердженням, активно підтримали «представники Західної України». Учасники конференції не врахували аргументів В. Уйманова щодо «захисту» органів держбезпеки і відсторонили його від головування одного із засідань конференції¹⁵.

Ще одним елементом «політизації» стало включення до бази даних осіб, які брали участь у національно-визвольному русі, зокрема у країнах Балтії та Україні. За твердженням В. Уйманова, ці особи були поплічниками «німецько-фашистських військ у роки Великої Вітчизняної війни» і включати їх до баз репресованих громадян недоречно. Аргументація, що необхідно розрізняти військових злочинців й учасників національно-визвольного руху – борців проти комуністичного окупаційного режиму, методологічно була надто складною для більшості російських дослідників. Стереотип радянської історіографії, продовжений у сучасній російській історичній науці про «бандерівців» та «лісових братів» Балтії, як поплічників нацистів, продовжує заважати російським історикам осмислити причини спротиву радянському режиму.

Фахівці, які формують національні бази даних репресованих громадян, працюють у національному правовому полі. Якщо особа, що брала участь у національно-визвольному русі, була реабілітована згідно із національним законодавством, то вона обов'язково включається до бази даних репресованих громадян. Оскільки на державному рівні вона визнана особою, яка була переслідувана комуністичним режимом за політичною, національною, соціальною, релігійною чи становою ознакою.

Окремі учасники конференції пропонували включати до баз німецьких полонених, які померли у радянських таборих¹⁶. Отання ініціатива дійсно має чимало вад. Це принципово інший аспект функціонування радянського режиму, що стосувався військового полону. Недотримання прав радянських і німець-

¹⁵ Уйманов В.Н. Опыт создания электронной базы данных репрессированных на территории Томской области. – С. 104.

¹⁶ Там же.

ких військовополонених згідно із Женевською конвенцією 1929 р., створення умов для їх масової загибелі через непосильну працю, умови утримання, катування – це характеристика ставлення до людини як особистості, функціонуючих комуністичного і нацистського тоталітарних режимів. Водночас в існуючому національному законодавстві не визначено статус військовополонених нацистської Німеччини та її сателітів періоду Другої світової війни як постраждалих від політичного переслідування. Тому це предмет зовсім іншої за методологією і практичним виконанням бази даних.

Після дискусій на різних майданчиках постало питання про створення цілком нової бази даних, що буде налічувати значно більше позицій, ніж у діючих базах даних. Але вони будуть охоплювати практично весь інформаційний потенціал архівно-кримінальних справ, у тому числі і прізвища слідчих. Така ідея цілком можлива для реалізації у країнах Балтії та в Україні, де повністю відкритті архіви державної безпеки радянської доби. Водночас істотні обмеження доступу до архівно-кримінальних справ і публікації інформації у Російській Федерації різко обмежує можливості наповнення такої об'єднаної електронної бази. Таким чином, сьогодні необхідно здійснювати удосконалення національних баз, доповнюючи і розкриваючи нові інформаційні параметри: прізвища слідчих, фото, місця поховання тощо.

Отже, формування національної бази даних жертв політичних репресій радянської доби стало одним із інструментів обліку, науково-статистичної обробки інформації про репресованих громадян та їх меморіалізацію.

Відкритий доступ у мережі Інтернет електронної бази дозволяє провести пошук і розкрити хоча б мінімальну інформацію про долю людини, репресованої комуністичним режимом. Її відкритість водночас є формою інформування населення про злочини очільників Кремля та їхніх поплічників із числа керівників та членів КП(б)У.

Відкритість і можливість коригування внесених даних при виявленні нових документів про особу, у тому числі за сприяння родини репресованого громадянина, поряд із друкованою біог-

рамою закладений у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією».

Спроби створення на пострадянському просторі на початку 2000-х рр. об'єднаної бази даних репресованих громадян колишнього СРСР наштовхнулися на проблеми методологічного, мовного та політичного характеру. Переважна більшість проблем під час дискусій була врегульована. Але відсутність реального доступу до архівно-кримінальних справ на території Російської Федерації, заперечення стосовно публікації імен слідчих державної безпеки, реально обмежує реалізації цього міждержавного проекту. Нав'язані радянською історіографією стереотипи стосовно учасників національно-визвольних рухів також стали перепоною для формування міждержавної об'єднаної бази даних.

REFERENCES

1. Bazhan, O., Zolotar'ov, V. (2017). «Oblikovets'» masovykh ubyvstv u dobu «Velykoho teroru» (Solomon Abramovych Al'tzits'er). *Kraieznavstvo*, 1–2, 215–231. [in Ukrainian].
2. Bazhan, O., Zolotar'ov, V. (2017). Osobysto rozstriliav 702 kontrrevoliutsionera...» (rekonstruktsiia biohrafii chekista Mykhajla Vikhmana). *Kraieznavstvo*, 3–4, 281–305. [in Ukrainian].
3. Bezborodova, I.V. (1997). Inostrannye voennoplennye i internirovannye v SSSR: iz istorii deyatel'nosti upravleniya po delam voennoplennykh i 208 internirovannykh NKVD–MVD SSSR v poslevoennyj period (1945–53). *Otechestvennaya istoriya – National history*, 5, 165–173. [in Russian].
4. Bilokin', S. (1999). *Masovyj teror iak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR (1917–1941 rr.): Dzhereleznavche doslidzhennia*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Karpova, A., Vinogradova, L. (2005). Dokumenti z fil'tracijnix sprav ostarbajteriv Xersonshhini. *Arxivi Ukraïni – Archives of Ukraine*, 1–3(256), 431–437. [in Ukrainian].
6. Kokurin, A.I., Petrov, N.V. (Comps.). (1997). *Lubyanka. VChK–OGPU–NKVD–MGB–MVD–KGB. 1917–1960: Spravochnik*. Moskva: Fond «Demokratiya». [in Russian].
7. Kokurin, A.I., Petrov, N.V. (Comps.). (2003). *Lubyanka. VChK–OGPU–NKVD–NKGB–MVD–KGB. 1917–1991. Spravochnik*. Moskva: Fond «Demokratiya». [in Russian].

8. Kovalenko, O., Askierova, L. (2012). «Spetsposelens'kyj proekt Khruščova» (do istorii vykonannia Ukaziv Prezydii Verkhovnoi Rady SRSR 21 liutoho ta 2 chervnia 1948 r. pro vyselennia selian, iaki ne vykonaly minimumu trudodniv na Chernihivschyni). Kovalenko, O., Podkur, R., Lysenko, O. (Comps). *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'*. (Vol. 4, pp. 9–22). Chernihiv: Vydavets' V. Lozovyj. [in Ukrainian].
9. Misinkevych, L., Podkur, R. (2012). Represii iak metod pidvyschennia produktyvnosti pratsi kolhospnykiv Podillia (na prykladi vykonannia Ukazu vid 21 liutoho 1948 r. pro vyselennia selian, iaki ne vykonaly minimumu trudodniv. Misinkevych, L., Podkur, R. (Comps). *Reabilitovani istoriieiu. Khmel'nyts'ka oblast'*. (Vol. 4, pp. 10–27). Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].
10. Petrov, N., Skorkin, K. (1999). Kto rukovodil NKVD. 1934–1942. Spravochnik. Moskva: Zven'ya. [in Russian].
11. Petrovs'kyj, E.P. (2006). *Arkhivno-slidchi spravy iak dzherelo vyvchennia istorii represij v Ukraini u 1937–1938 rokakh*. (Rukopys): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06; NAN Ukrainy, In-t ukr. arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Platonova, N. (2003). *Arkhivna sluzhba MVS Ukrainy: istoriia, informatsijni resursy, suchasni metody ikh reprezentatsii* [Tekst]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06; NAN Ukrainy, In-t ukr. arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Platonova, N. (2003). Arkhivni materialy NKVS i DPU u fondakh Derzhavnoho arkhivu MVS Ukrainy. *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky*. (pp. 26–41). Kyiv: Nauk. Dumka. [in Ukrainian].
14. Platonova, N. (2003). Zakonodavchi ta vidomchi normatyvni akty schodo spetsposelentsiv z Ukrainy, 20-ti – 60-ti roky KhKh st. (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu MVS Ukrainy). Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – *From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 3, 91–102. [in Ukrainian].
15. Platonova, N. (2005). Dzherela Derzhavnoho arkhivu MVS Ukrainy chasiv Druhoi svitovoi vijny. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 1–3(256), 127–138. [in Ukrainian].
16. Podkur, R. (2000). *Za povidomlenniam radians'kykh spetssluzhb*. Kyiv: Ridnyj kraj. [in Ukrainian].
17. Podkur, R., Chentsov, V. (2010). *Dokumenty orhanov hosudarstvennoj bezopasnosti USSR 1920–1930-kh hodov: ystochnykovedcheskyj analiz*. Ternopol'. [in Russian].

18. Poletun, N. (2005). Fil'tracijni spravi z fondiv Derzharchivu Chernigivs'koї oblasti: Dokumental'nij nacherk. *Arxivi Ukraïni – Archives of Ukraine*, 1–3(256), 438–441. [in Ukrainian].
19. Potyl'chak, O., Platonova, N. (2005). Fond upravlinnia u spravakh vijs'kovopolonenykh ta internovanykh Derzhavnogo arkhivu MVS Ukrainy: istoriia formuvannia, informatsijni resursy. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 1–3(256), 383–389. [in Ukrainian].
20. Shapoval, Yu.I., Zolotar'ov, V.A. (2002). *Vsevolod Balyts'kyj: osoba, chas, otochennia*. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].
21. Ujmanov, V.N. (2012). Opyt sozdaniya e'lektronnoj bazy dannyx repressirovannyx na territorii Tomskoj oblasti. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 362, 103–106. [in Russian].
22. Vasyli'iev, V., Podkur, R. (2017). *Radians'ki karateli. Spivrobotnyky NKVS – vykonavtsi Velykoho teroru na Podilli*. Kyiv: Vydavets' V. Zakharenko. [in Ukrainian].
23. Yakovlev, A. (Ed.). (1991). *Reabilitaciya. Politicheskie processy 30–50-x godov*. Moskva: Izd-vo politicheskoy literatury. [in Russian].
24. Zolotar'ov, V. (1994). Chekisty 20–30-kh: materialy do biohrafichnogo slovnyka. Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB – *From archives of VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 1, 168–171. [in Ukrainian].
25. Zolotar'ov, V. (2003). *ChK–HPU–NKVS na Kharkivschyni: liudy ta doli. 1919–1941*. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
26. Zolotar'ov, V.A. (2004). *Oleksandr Uspens'kyj: osoba, chas, otochennia*. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].

Stavniuk I. The National Database of the Victims of Political Repressions: Problems of Forming and Using

The purpose of the survey – to trace the process of forming the national database of the victims of the political repressions of the Soviet era. System approach became the methodological basis of the social and political phenomena research. This approach is based on the principles of scientific accordance, historicism and objectivity. The author has also used some general scientific and special history methods. Here are some of them – statistical-analytical, comparative-historical, problem-chronological methods. A prerequisite for the use of statistical methods in the study was the determination the nature of the studied phenomenon.

After the Soviet Union declined, the urgent need to disclose the analytical and statistical data of the repressions appeared. On the background of the Soviet system ruining, different social group's ad civil society lead-

ers demanded the concrete information on the amount of the repression's victims, their social, national, gender and other features.

So, the article highlights the process of the discussion the methodology and key features of the national database of the repression victims. The reasons for the data reducing/shortening in biograms, published in the series of the scientific and documentary books «Rehabilitated by the History».

The formation of a national database of victims of political repressions of the Soviet era has become one of the instruments of accounting, scientific and statistical processing of information about repressed citizens and their memorialization.

Online access to the e-database allows to search and publish information about the life and fate of the people, who were repressed by the Communist regime. The database is open and accessible, so it makes possible to inform people about the crimes of the Soviet leaders and their fellows in arms from the Communist party. In addition, there is the possibility of correcting and updating the data in case of revealing new identity documents or refinement of information by relatives of repressed citizens.

The author came to conclusion, that all attempts to create the general united e-database of the repressed USSR citizens on the post-Soviet space in early 2000th came across the obstacles of methodological, linguistic and political matter. Nevertheless, most of the problems were compromised on. But the lack of the real access to the criminal archive files of the territory of the Russian Federation, the objection of the representatives of the Russian authorities regarding the publication of the names of investigators of state security, limits the possibilities of this interstate project.

Stereotypes imposed by the Soviet historiography on the rehabilitation of participants in national liberation movements in Ukraine, Belarus, and the Baltic States also became an obstacle to the establishing of an intergovernmental united database.

Key words: database, repressed citizens, Soviet era repressions, rehabilitation, «Rehabilitated by the History».